

HUMANIORA – PENSIONERET AF KAPITALEN?

DIDAKTIK-PROJEKTET 1

Litteratur och språk som objekt för vetenskap

Af JAN ANWARD

I sin artikel "Ideolingvistik" (Häftnen för Kritiska Studier 7-8/1969 s. 47-52) påvisar Peter Madsen hur de akademiska disciplinernas strävan till autonomi fått dem att ignorera vissa viktiga problemställningar. Peter Madsen diskuterar varför problemet "hvorledes sproget benyttes til formulering og videregivelse (kommunikation) af ideologier, specielt hvordan sprogbrug kan tilsløre faktiske forhold" (s. 48) ignorats av både lingvistik och litteraturvetenskap. Han söker förklaringen i att både lingvistik och litteraturvetenskap i sin strävan att etablera sig som självständiga discipliner definierat sina forskningsobjekt som det invarianta språkliga resp. litterära systemet. Enligt Madsen exkluderar dessa forskningsinriktningar studiet av den konkreta användningen av språket och litteraturen.

Peter Madsens artikel är av stort teoretiskt intresse. Han ställer där ett problem som är viktigt för alla utövare av teoretiskt arbete, problemet hur den forskningspolitiska och forskningsideologiska situationen vid universiteten inskränkt disciplinernas forskningsobjekt, upprättat pseudo-discipliner, som desperat strävar efter att avgränsa sig

från varandra, och helt undertryckt vissa viktiga problemställningar. Tyvärr gör inte Peter Madsen mycket av detta problem. Han föreslår en ny disciplin: ideolingvistik, som skall ta hand om den negligerade problemställning han diskuterar. Men detta är bara att ytterligare bidra till den allmänna autonomiseringen samtidigt som man fördunklar det problem jag skisserade ovan.

För att adekvat kunna behandla problemet måste man sätta det i relation till den allmänna process genom vilken vetenskaper tilldelas objekt. Som Balibar (1966) påvisat kan inte detta ske inom de olika vetenskaperna, utan måste ske inom en generell vetenskapsteori, i det här fallet den dialektiska materialismen.¹⁾ Vad som utmärkt den forskningsideologiska situationen under 1900-talet är avsaknaden av en sådan generell vetenskapsteori. Detta innebär att disciplinerna själva fått definiera sina forskningsobjekt, vilket de gjort på ett distinktivt sätt. Dvs, de har inte specificerat sina forskningsobjekt som positiviteter, utan bara dragit upp gränser mot andra discipliner. Detta har då omöjliggjort deras konstituerande som vetenskaper med specifika objekt. Jag skall nu antyda hur språk och litteratur kan definieras positivt som objekt för vetenskap, inom den dialektiska materialismens ram, för att därefter relatera dessa till Madsens problem.

Språket

Som utgångspunkt för en definition av språket som objekt för vetenskap kan följande citat av Marx och Engels tjäna: "Språket är lika gammalt som medvetandet - språket är det praktiska, även för andra människor existerande, alltså även det för mig själv först existerande verkliga medvetandet, och språket uppstår liksom medvetandet först ur behovet, nödtvånget att komma i kontakt med andra människor." (Tyska Ideologien i Liedman (red): Människans frigörelse s. 135). Språket är det medel med hjälp av vilket vi kommunicerar tankar och lagrar kunskap, i det vi materialiserar ett tankeinhåll som ljudvågor eller som skrift. Beträktat på detta sätt blir språket en nödvändig, men inte tillräcklig förutsättning för mänskliga samhällen. Detta har också stått klart för de teoretiker som på ett avgörande sätt bidragit till att specificera språket som objekt för vetenskap - Saussure och Chomsky.

Saussure gör ett antal distinktioner i syfte att avgränsa lingvistikens objekt. De viktigaste är distinktionen synkroni-diakroni och distinktionen langue-parole. Till grund för dessa distinktioner ligger Saussures positiva antagande att språkanvändaren har ett system av språkliga tecken, en strukturerad totalitet, till sitt förfogande i varje aktuell talsituation. För att kommunikation överhuvudtaget skall vara möjlig måste detta system vara överindividuellt: dvs. varje talare har tillgång till språksystemet. Detta innebär också att språksystemet inte kan förändras alltför drastiskt under en kort tidsperiod. Saussure föreslår nu att lingvistikens objekt skall avgränsas som det överindividuella språksystemet (la langue), invariant mellan individer och invariant över en någorlunda kort tidsperiod. Det historiska (diakroniska) studiet av språket kan uppfattas som studiet av en sekvens av synkrona språksystem.

Den största svagheten hos Saussure är hans uppfattning av språksystemet. Han uppfattar detta som ett lager av språkliga tecken - ouplösliga enheter av begreppsföreställningar (signifié) och ljudföreställningar (signifiant). Här har han på ett enkelt sätt representerat språkets funktion som ett medel att kommunicera tankeinnehåll. Det visade sig dock att denna uppfattning av språksystemet var alltför grov, och samtidigt alltför svag, för att lingvistikens skulle kunna försvara sitt objekt mot t.ex. behavioristisk psykologi. Genom att tolka det språkliga tecknet i termer av stimulus - response (motsvarande signifié - signifiant) upphävde denna språket som objekt, och språkligt beteende blev inte längre särskiljbart från annat beteende. Språkets funktion som praktiskt medvetande försvann totalt i dessa modeller. Vad var det då som gjorde Saussures antaganden om språksystemet så sårbara? Saussure antog existensen av ett språksystem och insåg klart vilka element som måste ingå i ett sådant språksystem: ett begreppselement och ett fysiskt element. Här uppstår problemet: hur skall man integrera begreppselementen och de fysiska signalerna i språksystemet? Saussures lösning var att enkelt para dem. Men detta lämnar språksystemet öppet. När som helst är det möjligt att upplösa språksystemet i dess beståndsdelar: begrepp och fonetiska signaler. Det var också detta som skedde med hjälp av behavioristisk psykologi.

Det är först med framväxten av den generativa grammatiken och med Chom-

skys banbrytande arbeten, som problemet med språket som praktiskt medvetande har kunnet ställas på allvar. Den fråga som Saussure löste på ett otillfredsställande sätt, frågan om begreppselementens och de fysiska signalernas integrering i språkssystemet, behandlas av Chomsky på ett helt annat sätt. Han nöjer sig inte med att konstatera att det existerar ett språkssystem, han söker också dess egenskaper. Den absolut fundamentala egenskapen hos språkssystemet blir då dess kreativitet, dvs det faktum att en infödd vuxen språkanvändare har förmågan att omedelbart producera och förstå för honom fullkomligt nya satser. Detta innebär att språkssystemet måste innehålla något regelsystem som givet en ändlig mängd av språkliga tecken kan generera en oändlig mängd språkliga uttryck. Ett sådant regelsystem fann Chomsky i den matematiska teorin om rekursiva funktioner.

Genom att koncentrera sig på regelsystemet kan Chomsky lösa problemet med begreppselementens och de fysiska signalernas integration på ett för lingvistikerna mycket fruktbart sätt. Varken tankeinnehållet eller de fysiska förutsättningarna för talproduktion eller talperception integreras i språkssystemet. Språkssystemet är det regelsystem som överför tankeinnehåll till fysiska signaler. Detta unika och oreducerbara regelsystem blir objektet för den lingvistiska vetenskapen. Istället för att fråga sig hur språkliga tecken kombineras till språkliga yttranden ställer lingvistikerna frågan hur ett språkligt yttrande kan förstås, hur det kan representeras som en förmedling mellan tankeinnehåll och fysisk signal. Denna fundamentala fråga har i sin tur frambringat en annan: vilken världsåskådning måste förutsättas hos talaren för att ett givet språkligt yttrande skall kunna förstås som en sådan förmedling?

Nu kan vi avgöra språkets plats inom en enhetlig vetenskapsteori. Språket blir essentiellt den mekanism som i mänskliga samhällen används för tankedisbution. Tankedisbutionen ingår i sin tur i kedjan tankeproduktion - tankedisbution - tankekonsumtion, dvs. i en generell teori för "det mänskliga tänkandet" inom ramen för den dialektiska materialismen. Denna teori har genom den borgerliga forskningsideologin uppdelats i en mängd discipliner. I själva verket är dess integration uppenbar. Precis som psykologins (tankeproduktionens) objekt måste antas vara dels strukturerat, dels betingat av en specifik genes²⁾, så måste en lingvistisk modell ytterst falsifieras i förhållande till dess

koherens med en adekvat beskrivning av språktillägelseprocessen (se Chomsky 1965, kapital 1, för utförligare diskussion). Tankeproduktion och tankedistribution betingar varandra ömsesidigt. Att återupprätta en integrerad teori för tankeproduktion, tankedistribution och tankekonsumtion är en viktig uppgift för marxistisk forskning.

En sådan teori är naturligtvis ofullständig om inte de sociala villkoren för tankeproduktion, tankedistribution och tankekonsumtion studeras. Vad beträffar språket har förvånansvärt litet utträttats. Några arbeten, som kan utgöra steg på vägen, är t.ex. Searle (1969) och Hymes (1970). Det gemensamma för dessa studier är att de undersöker hur en viss given talakt begränsar det tankeinhåll, som kan distribueras. Det är uppenbart att detta är en ytterst viktig problemställning, men att den adekvat kan ställas bara i relation till en språk teori och en samhällsteori. Annars riskerar undersökningarna att bli hängande i luften, utan relevans för andra problemställningar.

Litteraturen.

Hur skall vi nu förstå litteraturen i ljuset av det som ovan sagts? Låt oss börja med Lucien Goldmanns definition av det kulturella skapandet: "det är den fantasins transponering som sker då ett universum av individuella karaktärer och speciella situationer skapas av de själsliga strukturerna hos ...privilegierade grupper (strukturer som vi har kallat världsåskådning), som utgör kärnan i de stora konstnärliga och litterära verken..." (Goldmann 1968 s. 4).

Det bör vara möjligt att definiera litteratur som en social institution, som utgör det sociala villkoret för en viss form av tankedistribution och tankekonsumtion. För att detta synsätt skall ha någon mening måste något slags begrepp litteraritet specificeras. Litteraritetsutsagor kan uppfattas som klasser av påståenden om vilka tankestrukturer och textstrukturer som är förenliga med litterära verk. På detta sätt behöver vi inte anta ett absolut begrepp litteraritet, utan bara ett betingat av den konkreta samhällsformationen.

Slutord

Längs de riktlinjer som skisserats ovan bör det vara möjligt att rigöröst definiera språk och litteratur inom ramen för den dialektiska materialismen, och det i följande mening. Språket inordnas inom en specifik produktionsnivå, som ingår i varje produktionssätts allmänna struktur och litteraturen anges som en specifik institution för distribution av denne produktionsnivås produkter inom vissa konkreta samhällsformationer.³⁾

Genom att både språk och litteratur på detta sätt integreras i en generell teori för tankeproduktion - tankedistribution - tankekonsumtion, upphävs de konstruerade gränserna mellan de akademiska disciplinerna psykologi, lingvistik och litteraturvetenskap, samtidigt som man fortfarande erkänner dessa som vetenskaper med specificerade och unika objekt. Madsens ideolingvistik inordnar sig osökt i denna generella teori och någon ny disciplin med detta namn är inte nödvändig. Samtidigt blir betydelsen av det ideolingvistiska problemet på ett helt annat sätt uppenbar, då man inser dess vidare implikationer och kontext.

De ovan givna definitionerna gör naturligtvis inte anspråk på att vara sig slutgiltiga eller uttömmande. Jag har bara velat ge en skiss av en modell för undersökningar av relationer mellan akademiska discipliner och vetenskaper. Sådana undersökningar bör diskutera åtminstone tre saker. För det första specificera vilka akademiska discipliner som motsvaras av vetenskaper med klart avgränsade objekt. För det andra försöka presentera hele vidden av de problem som är förknippade med varje enskilt objekt och ange om dessa problem har behandlats inom disciplinen eller ej samt om några problem som har behandlats inom disciplinen är pseudo-problem. Slutligen specificera hur objekten förhåller sig till varandra inom en enhetlig vetenskapsteori.

NOTER

1. Det kan verka som om jag trodde att processen att specificera objekt för vetenskaper inom en generell vetenskapsteori skulle vara något problematiskt. Så är naturligtvis inte fallet. En viktig diskussion av problemet finns i Althusser 1965, 1969. Se även Fjellström 1968, 1969.

2. För en diskussion av tänkandet som produktion och dess genetiskt strukturella karaktär, se Svenbo 1970 (spec. avsnittet Piagets Teori, B: Genetisk kunskapsteori.)

3. Berntsson & Therborn (1969) uttrycker skillnaden mellan produktions-sätt och samhällsformation på följande sätt (s.7): "Produktionssätt är en abstrakt teoretisk kombination av olika strukturer, ekonomiska, ideologiska och politiska. Samhällsformation betecknar ett konkret historiskt samhälle som alltid inrymmer flera olika produktions-sätt som är sammankopplade på ett unikt sätt och är olika långt utvecklade."

REFERENSER:

- Althusser, L. 1965 Pour Marx, sv. övers. För Marx, Cavefors 1968.
- 1969 Lénine et la Philosophie, sv. övers.
Lenin och Filosofin, Cavefors 1969.
- Balibar, E. 1966 Marxisme et Linguistique,
Cahiers Marxistes-Leninistes 12/13 s. 19-25.
- Berntsson, L. & Therborn, G. 1969 Lenin om Parti och Revolution,
Zenit 13 s. 4-16.
- Chomsky, N. 1965 Aspects of the Theory of Syntax, MIT Press.
- Fjellström, R. 1968 Althusser och Kunskapsproduktionens Teori,
Komma 3/1968, s. 33-40
- 1969 Filosofin och Ideologiproblemet hos Althusser,
Häftnen för Kritiska Studier 4/1969 s. 45-48.
- Goldmann, L. 1968 Genetisk Strukturalism och Litterärt Skapande,
Komma 3/1968 s. 1-6.
- Hymes, D. 1970 On Communicative Competence, stencil.
- Saussure, F. de 1916 Cours de Linguistique Générale, svensk
översättning kurs i allmän lingvistik Cavefors 1970.
- Searle, J. R. 1969 Speech Acts, Cambridge University Press.
- Svenbro, H. 1970 Psykologi och Dialektik, Häftnen för Kritiska Studier 1/1970.